

Kennis van goed en kwaad

Een aantal jaar geleden zag ik een documentaire waarin de regisseur gedurende een jaar vijf Amerikaanse kinderen volgde die het slachtoffer waren van pesterijen. De twaalfjarige Alex is een van hen. Vanaf het eerste moment van het schooljaar bij de bushalte waar een klasgenoot dreigt zijn keel door te snijden tot de laatste dag is hij de zondebok van de groep. De treurigheid heeft zich vastgezet in zijn ogen, zijn mondhoeken, de trage bewegingen waarmee hij naar de bushalte loopt, de geheven handen en opgetrokken schouders waarmee hij de slagen van de jongens in de schoolbus probeert af te weren, de gelatenheid waarmee hij toekijkt hoe een klasgenoot frieten van zijn bord biest. Alleen bij de bushalte, alleen op het schoolplein, alleen in de eetzaal.

In 1990 publiceert een Rwandese krant *De Hutu tien geboden* waarvan het eerste gebod luidt: "Elke Hutu moet weten dat een Tutsivrouw, waar ze ook is, in het belang van haar etnische groep werkt. Daarom beschouwen wij als een verrader iedere Hutu die een Tutsivrouw huwt, vriendschapsrelaties heeft met een Tutsivrouw, een Tutsivrouw aanneemt als secretaresse". Vier jaar later, nadat de Hutu president is omgekomen bij een vliegtuigongeluk schalt het radiostation Milles Collines: "Het graf is pas half vol. Wie helpt ons het te vullen". Het land moet gezuiverd van alle Tutsi's, inclusief kinderen. Honderd dagen later zijn er 800.000 Tutsi's en gematigde Hutu's vermoord door gewapende Hutu extremisten.

Twee verhalen – één klein en één groot- over het menselijk kwaad. Over - zoals Primo Levi dichtte – 'de zwarte raaf die die de vreugde van de slaap beneemt, brood en wijn bederft en iedere avond het hart bezwaart'. Twee volstrekt verschillende verhalen waartussen toch meer verbanden bestaan dan op het eerste gezicht lijkt. Want hoewel pesten vooral een verschijnsel is op de vierkante kilometer, en genocide altijd verweven met macro factoren als politiek, economie en geschiedenis, zijn in beide gevallen de uitvoerders individuele mensen. Mensen die bewust en doelgericht een ander vernederen, pijnigen, geweld aandoen. Juist dat verband maakt het onschuldige kwaad veel schuldiger dan op het eerste gezicht lijkt. Pesten en genocide zijn dragers van grotendeels hetzelfde DNA. Respectievelijk de eerste en de laatste stap in een ononderbroken lijn, ondersteund door dezelfde sociaalpsychologische processen.

En dan een derde verhaal. Het verhaal dat we net lasen. De slang die Adam en Eva verleidt om te eten van de verboden vruchten van de boom van waardoor hun ogen worden geopend. Dit is het moment waarop de kennis van goed en kwaad in hen geboren wordt én ook de vrijheid om te kiezen.

Die kennis van goed en kwaad. Is die eigen aan ieder mens. Ingeschapen bij de geboorte? Of moet die kennis gewekt? Het geweten geschoold?

Tijdens mijn studie orthopedagogiek liep ik stage in het Lloydhotel, de jeugdgevangenis in Amsterdam, .

Meisje van drieëntwintig tussen mannen van veertien. Ik zag ze voorbij komen. Een jongen die vanaf zijn vierde door zijn ouders werd meegenomen op dievenpad omdat hij - zo fijn klein- zich door wc raampjes kon wurmen. De vijftienjarige zoon van een pooier die afwissend met de acht werkneemsters van zijn vader mocht slapen. Een jongen die na jarenlange treiteringen zijn grootste kwelgeest had doodgeslagen. Kennis van goed en kwaad. Een geweten? Zeker, maar ruw en ongepolijst. Er waren geen volwassen rolmodellen aan wie ze dat geweten konden scherpen, het was geen ethisch zuurstofrijke omgeving waarin ze waren opgegroeid. En zoals je een kind muziekinstrumenten moet aanbieden om zijn of haar muzikaliteit tot wasdom te laten komen, zo moeten kinderen instrumenten aangereikt krijgen die hun gevoel voor goed en kwaad scholen: liefdevolle armen, een luisterend oor, kritische reflectie, open discussie, empathie, gevoel voor solidariteit, kunst en literatuur, dromen en verbeeldingskracht. Wanneer hen dat allemaal onthouden is, is dat meestal niet zonder gevolgen voor hun kennis van goed en kwaad en dus voor hun keuzevrijheid.

Er is nog iets anders dat de bandbreedte van de vrijheid mee bepaalt. Dat is het vermogen om te denken, in de zin waarin de joods-Duitse filosofe Hannah Arendt dat bedoelt. Dit denken is niet identiek aan het beschikken over kennis. Ook niet aan het bezit van een geschoold verstand. Het is het onafgebroken innerlijke tweegesprek tussen ik en mijzelf, dat gevolgd wordt door een daarmee in de lijn liggend handelen en oordelen. Lange tijd bestond er geen onderscheid in de Engelse taal tussen de woorden *conscience*, geweten, en *consciousness*, bewustzijn. Het zijn ook nauw verbonden begrippen, ze grijpen op elkaar in. Het geweten maakt ons bewust en het bewustzijn op haar beurt scherpt het geweten. Die uitwisseling, dat gesprek tussen 'ik' en 'zelf' is als een weefsel dat je weeft en ontrafelt en weeft en ontrafelt.

Iemand die deze discussie niet continue voert, zijn geweten niet zonder ophouden bevraagt, is ontvankelijker voor conformisme en destructiviteit.

Denken is het kwaad in jezelf verkennen en voorvoelen onder welke condities zij werkelijkheid wordt. Wie is nooit verrast door de eigen redeloze drift, oplaaierende woede of vileine uitval?

Denken is het versterken van de innerlijke weerbaarheid tegen die oprispingen, Denken is hét wapen tegen moreel analfabetisme.

En ook dat denken is – net als de vrijheid- relatief. Voor de jongens in de jeugdgevangenis waren de mogelijkheden en middelen om dat denken te scholen vele malen schaarser dan voor mij. Dat verschil moet worden meegewogen. Maakt mijn verantwoordelijkheid groter.

Even terug komend op dat inclusieve denken van Arendt. Wat we hier wekelijks doen is dat denken scholen. Want elke dag zijn er momenten waarop je kunt kiezen tussen het goede of minder goede, het kwade of minder kwade. Roddel je wel of niet – taal is niet onschuldig, taal kan scheppen en verwoesten-, kwets je wel of niet, vergeef je wel of niet, leef je je chagrijn wel uit of niet, probeer je vooral liefde te krijgen of te geven....die vragen dienen zich dagelijks aan, het leerproces nooit klaar. Maar het goede nieuws is dat we elke dag opnieuw kunnen beginnen. Ons hart kan herschepen, ons verstand herademd. Elke dag opnieuw kunnen we de keuze maken of we negeren, pijnigen, of verlichten, troosten en bemoedigen. Voor die dagelijkse keuzen is doorlopende alertheid nodig. Omdat op een ononderbroken lijn elke stap telt.

En dan tot slot nog een vierde verhaal. Een aangrijpende getuigenis die ik las bij Hannah Arendt. Anton Schmidt. Een sergeant van de Wehrmacht, heeft de leiding over een patrouille die in Polen van hun eenheid afgesneden soldaten oppikt. Daarbij komt hij in contact met joodse verzetsstrijders. Hij speelt hen valse papieren en voertuigen in handen. Hulp die hij moet bekopen met zijn leven. Tijdens het Eichmann proces legt een joodse verzetsstrijder een korte getuigenis over Schmidt af.

Arendt luistert en schrijft:

'Gedurende de paar minuten die hij nodig had om het verhaal van de hulp van een Duitse sergeant te vertellen, heerste er een diepe stilte in de rechtszaal. Het was alsof het publiek spontaan besloten had de gebruikelijke twee minuten stilte in acht te nemen ter ere van de nagedachtenis aan deze Anton Schmidt. En in die twee minuten, die waren als een plotselinge lichtstraal midden in een dichte ondoordringbare duisternis, tekende zich één enkele gedachte af. Helder onweerlegbaar, onbetwifelbaar. Hoe volkomen anders alles zou zijn, in deze rechtszaal, in Israël, in Duitsland, in Europa, misschien wel in alle landen van de wereld wanneer er meer van zulke verhalen konden worden verteld (...) Want de les van zulke verhalen is simpel en voor iedereen te begrijpen. Zij luidt, politiek gesproken, dat onder het juk van terreur de meeste mensen zich buigen, *maar sommige niet*. Zoals men bij de beschouwing van wat er zich heeft voorgedaan in de landen waar de Endlösung ten uitvoer werd gelegd, tot de conclusie komt dat 'het vrijwel overal kon gebeuren', *maar dat het niet overal gebeurd is*. In termen van menselijkheid gesproken, is er ook niet meer voor nodig om deze planeet een oord te laten blijven waar mensen kunnen wonen.'

Laten we elkaar verhalen blijven vertellen die onze kennis van goed en kwaad scherp en ons hart herscheppen, ons verstand herademden, ons helpen gewetensvol te kiezen, ons stimuleren onze vrijheid in verantwoordelijkheid vorm te geven. Met dank aan Adam en Eva.

Colet van der Ven